

HAL
open science

Traganje za muškim identitetom u poraženoj Francuskoj, 1940-1945

Luc Capdevila

► **To cite this version:**

Luc Capdevila. Traganje za muškim identitetom u poraženoj Francuskoj, 1940-1945. Pro tempore : časopis studenata povijesti, 2009, n° 6-7 (p. 268-285). halshs-02469710

HAL Id: halshs-02469710

<https://shs.hal.science/halshs-02469710>

Submitted on 17 Aug 2021

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Luc Capdevila

Traganje za muškim identitetom u poraženoj Francuskoj, 1940.-1945.

S engleskog jezika prevele:

Marija Marčetić [povijest/anglistika]

Katarina Smetko [anglistika/francuski jezik]

Gospodarska i politička previranja proizašla iz industrijske revolucije proizvela su nove hijerarhijske sustave. To je utjecalo i na odnose između muškaraca i žena, učinivši ih strožima i definiranimijima nego prije. Muška i ženska sfera sada su gotovo potpuno odvojene, što je postalo infrastrukturom zapadnih društava devetnaestog stoljeća. U istom je razdoblju rađanje nacionalne svijesti i jačanje važnosti vojske, posebice u Francuskoj i Njemačkoj, iskustvo bojišnice pretvorilo u glavno određujuće iskustvo muškog „ja“, krajnji test muškog samosuočavanja, koji mušku sliku o samome sebi oblikuje u naglašeno muževnim crtama.¹ Muški identitet, kao i ostali kulturni konstrukti, mijenja se kroz vrijeme i razlikuje od grupe do grupe (društvene i nacionalne). Za razliku od žena, koje svoj identitet nose u sebi samima, muškarci se moraju obaviti „mitom o muževnosti“ kako bi sami sebe doživjeli kao muškarce. Snaga, krvoproliće i samokontrola bili su univerzalni referenti koji su sačinjavali mitologiju muškosti, elementi u utvrdi muške dominacije.² Do početka dvadesetog stoljeća, rat je doživljavao kao muška aktivnost *par excellence*, nešto što će muškarcima pružiti specifični identitet koji im je potreban, kao komplementarna, zrcalna slika majčinstva.³ U prilog ovoj tvrdnji mogli bismo ukazati na borbe za identitet, osobne dogodovštine i poteškoće s kojima su se suočavale zapadne žene u dvadesetom stoljeću, koje su bojišnicu vidjele kao postaju na svom putu prema političkoj jednakosti.⁴

No, bezgranično nasilje do kojeg su doveli totalni ratovi industrijske ere, mobilizirajući ogromne mase muškaraca bez razlike, uzrokovalo je niz revizija mita o muževnosti. Kad je riječ o rodu, ti su sukobi doprinijeli krizi muškog identiteta

i stavili ga u središte interesa. Sada više nijedna grana društva nije mogla izbjeći mobilizaciju niti izravno iskustvo rata. Muška je populacija u cjelini iskusila brutalnost rata – i otkrila da on uništava, sakati, unakažava i ponižava nebrojeno mnoštvo muškaraca. To je neizbježno dovelo do promjene predodžbi muževnosti.⁵ Ako prihvatimo rat kao krizu muškog identiteta, ne iznenađuje činjenica da se iskustvo totalnog rata drastično razlikuje od predratnih očekivanja. Poraz, napuštanje mita da smrt i rane nose u sebi nešto „plemenito“, psihološke posljedice straha (neuroze, impotencija, itd.), redefiniranje uloge žena u društvu, sve to neizbježno ugrožava spolni identitet utemeljen na idealiziranoj predodžbi muškosti, kojom se opravdavala muška dominacija. Ratne generacije bile su primorane preispitati mit o muževnosti na temelju svojih vlastitih iskustava, što je uključivalo prilagodbu predodžbi o muškim i ženskim ulogama kako se sukob razvijao. Rad Georgea L. Mossea o Njemačkoj pokazuje kako je Prvi svjetski rat, te poraz Njemačke u tom ratu, doveo do reakcije u vidu preoblikovanja stereotipne predodžbe o muškarcu. Ta je predodžba sada podrazumijevala običnog vojnika, čovjeka iskušanog svojim prolaskom kroz iskustvo borbe i ratnog drugarstva u rovovima. Suzanne Horvath drži da surovo nasilje boraca čini bit muževnosti u nacističkoj ideologiji,⁶ koja je izravno povezivala muškost s militarizmom i približila iskustvo Velikoga rata, kakvim su ga proživjeli veterani koji su hrlili u NSDAP (Nacionalnu socijalističku radničku stranku Njemačke), ostatku njemačkog društva.⁷ Taj kult muževnosti, iskovan u blatu rovova, proširio se Europom zajedno s usponom fašističkih i ekstremno konzervativnih pokreta 1920-tih i 1930-tih godina.⁸

Je li opravdano govoriti o „krizi identiteta“ ako ostanemo na području mentalnih predodžbi koje, kao metadiskurs, stvaraju političke i kulturne elite? Može li takav diskurs biti sveobuhvatan i nagoviještati promjene? Ako želimo procijeniti utjecaj rata na razvoj spolnog identiteta, moramo proučiti i iskustva i percepcije običnih pojedinaca. Na koji je način rat promijenio muški i ženski ego običnih muškaraca i žena?

Kao odgovor na ovo pitanje, proučimo za početak situaciju za koju *a priori* možemo pretpostaviti da uzrokuje krizu muškosti: stanje u Francuskoj od 1940. do 1944. Michael Kelly drži da je iskustvo poraza, okupacije i suradnje s okupatorom moralo izazvati krizu muškog identiteta kod Francuza.⁹ I doista, tema muževnosti prožima poruke koje šalju kulturne i političke elite koje nastoje položiti temelje nacionalnoj obnovi i zaliječiti traume proizašle iz katastrofalnog poraza Francuske u ljeto 1940.: lipanjski debakl, podjelu francuskog teritorija i okupaciju, ponižavajuću nadmoć njemačkih trupa, stari osjećaj propadanja i opsesivna, još živa sjećanja na pokolj u rovovima. Moramo za početak prepoznati taj metadiskurs: opetovano pozivanje na muževnost i promjenjive predodžbe muškosti najočitiiji su simptomi krize spolnog identiteta koja je zahvatila društvo u cjelini. No, je li to traganje za muškim identitetom bilo prevedeno u stvarno iskustvo, stvarne predodžbe kod običnih ljudi? Ako proučimo malu grupu od četrdesetak vojnika uključenih u grupe koje su se borile protiv Pokreta otpora pred kraj okupacije, možemo uočiti kako je rat i u prvoj polovici dvadesetog stoljeća igrao važnu ulogu u konstruiranju spolnog identiteta.

Pierre je uživao u slasti dvostruke pobjede, nad planinom i nad samim sobom. Njegov je duh bio miran, pa se penjao dalje sa smirenošću čovjeka koji je siguran u postizanje postavljenog cilja... 'Georges, Georges! Uspjeli smo! Mi to možemo! Sad više nema sumnje – vratit ću se natrag kao vodič.' 'I ja!', uzvikne Georges..., i pokazat ćemo svima da smo muškarci – muškarci, čuješ!'¹⁰

Premier de Cordée, veliki Frison-Rocheov roman napisan mračne 1941., zao-kupljao je maštu generacija francuskih adolescenata između 1940. i 1950. Riječ je o epskoj priči o junaštvu planinskih vodiča iz Chamonixa, u blizini Mont Blanca, koja također sadrži pouku o ponovnoj izgradnji muškosti neposredno nakon pretrpljenog poraza. Kao i u drugim epskim pričama o usponima na planinske vrhove, planina ovdje služi kao alegorija rata – rata kao kušnje muževnosti. Obojicu glavnih junaka, Pierrea i Georgesa, osakatile su oštre padine i ledena hladnoća. Priča se usredotočuje na tragičnu smrt Pierreovog oca, koji je poginuo prije početka radnje knjige te se pretvorio u neprolaznu sliku Palog junaka koji je k tome prethodno preživio rovove. Georges još uvijek pati od strašnih ozeblina koje je zaradio spašavajući planinara kojega je pratio Pierreov otac te se kreće uz pomoć štaka. Pierre pati od vrtoglavice, koja je posljedica njegovog pada sa stijene dok je, iscrpljen, tvrdoglav i očajnički pokušavao spasiti očevo tijelo. Priroda – led, stijena, sunce i vjetar – pokazala se presnažnim protivnikom za njega pa je pao u depresiju. No, u romanu je riječ o potrazi za samim sobom pa će dvojica invalida (jedan osakaćen tjelesno, a drugi psihički) trijumfirati nad ranama koje im je zadala planina, zahvaljujući s jedne strane „naoružanom“ bratstvu vodiča iz Chamonixa, no još više zato što su uspjeli (njih dvojica sami), nadvladati svoj strah i ozljede usponom na „pravi izazov“: sjevernu stranu Aiguille Verte.

Alegorija rata, metafora nacionalne obnove? Ovdje imamo primjer jedne dimenzije odgovora imaginacije na poraz iz 1940., patnje koju nadmašuje jedino iskustvo rovovskog rata. Francuska će se nanovo roditi kad se ponovno iskuje muškost.

Apeliranje na muževnost u svim oblicima i svim sredstvima bilo je dijelom francuske svakodnevice od 1940. do 1944. Međutim, za razliku od prijašnjih ratova, vojna, tehnološka, politička i moralna klima onemogućila je stvaranje ili recepciju bilo kojeg diskursa koji bi taj apel prenijeli cijelom narodu. Nakon sloma 17. lipnja 1940., kada je Philippe Pétain naredio francuskoj vojsci da položi oružje, oružani rat zamijenjen je propagandnim ratom. Kroz mračne godine koje su uslijedile, francuski je narod bio izložen ratu u kojem su oružje bili pamfleti, plakati, brošure i radijske emisije. Uvijek se pozivalo na mobilizaciju, no radilo se o različitim vrstama mobilizacije: francuska je država uputila je poziv na nacionalnu revoluciju, kojim se mobiliziralo kolaboracioniste, drugi je poziv došao od njemačkog Odjela za propagandu i Njemačkog instituta, treći od onih snaga – Slobodne Francuske i Pokreta otpora – koje su se nastavile boriti, a još je jedan stigao od saveznika. Nijedna od tih vrsta propagande nije ostala dosljedna i nepromijenjena, već su se sve one razvijale odražavajući tijek ratovanja. Francuzi su se okrenuli različitim nacionalnim institucijama kako bi oblikovali svoje stavove, no isto su tako sa znatiželjom, a ponekad i s uvjerenjem, pratili i njemačku i savezničku propagandu.

U tajnosti provedene ankete pokazale su da je u ljeto 1940. više od dvije trećine anketiranih slušalo BBC, dok je 94 posto njih slušalo govore Philippea Henriota.¹¹

Pozivi na mobilizaciju bili su zapravo rodno obilježeni diskurs s opetovanim naglaskom na slike muškosti. Tijekom okupacije ti suprotstavljeni diskursi nisu samo pružali različite verzije predodžbe muškosti, nego i učvršćivali mit o muževnosti, povezujući ga s prikazima dobrovoljnog djelovanja i glorificiranjem ratničkih vrlina, usprkos dubokim promjenama kojima su takve predodžbe bile podvrgnute u Francuskoj od međuratnog razdoblja.

Vichy je krivio Republiku i uspon individualizma za moralno propadanje, čijim su glavnim simptomima smatrani pad nataliteta i poraz iz 1940. godine. Strah od nacionalnog propadanja potjecao je još iz druge polovice 19. stoljeća (kada ga se također povezivalo s niskim natalitetom), iz vremena nakon poraza 1870.¹² Taj je strah bio izraženiji kod konzervativnijih pripadnika društva zbog izraženog pada nataliteta nakon Prvog svjetskog rata i niza gospodarskih i političkih problema koji su zaokupljali Francusku tridesetih godina, izazvavši krizu identiteta. „Nacionalna revolucija,“ koju je priželjkivao Vichy, uključivala je i prihvaćanje sloma iz 1940. On je s jedne strane bio dokaz nacionalnog propadanja, no istovremeno ga se moglo smatrati šokom koji je bio potreban kako bi omogućio oporavak nacije.

Nova je Francuska trebala biti utemeljena na obnovi čvrsto povezanog društva koje poštuje hijerarhiju i „prirodne zajednice.“ Njezin temelj trebala je biti obitelj, koju se promicalo kao osnovnu jedinicu društva. Vichyjevska Francuska stavljala je naglasak na povećanje nataliteta i njegovanje obiteljskih vrijednosti, a to je značilo da se muškarci i žene moraju vratiti svojim „prirodnim ulogama.“ Biološka razlika osuđivala je spolove na točno određene životne zadaće te je također podrazumijevala i određenu hijerarhiju: žene su bile stvorene da budu majke, dok su se muškarci skrbili za svoju obitelj, no istovremeno nad njom zadržavali autoritet. „Obnova muškosti i ženstvenosti u Francuskoj bio je glavni prioritet, koji je stajao u temeljima same Nacionalne revolucije,“ piše Miranda Pollard.¹³ Ako je idealna žena bila domaćica, tada je, po analogiji, muškarac morao biti poštovan kao glava obitelji. Francuski je muškarac bio istinski heroj, aktivni pokretač nacionalne revolucije. Obnova muškosti bila je u središtu interesa vladajuće ideologije pod maršalom Pétainom: muškarci su trebali povratiti svoj autoritet kao očevi i muževi i skrbiti se za svoje obitelji, no valjalo ih je poštovati i zbog njihove prethodne vojne funkcije. Temelji nacije bili su obitelj, korporacije i Francuska legija. Dvije generacije veterana trebale su biti na čelu nacionalne revolucije: ona iz rata 1914.-1918., koja je doživjela svoje vatreno krštenje u rovovima, i ona iz 1939.-1940., koja je trebala biti prokušana iskustvom zarobljeničtva.¹⁴ Idealiziranu sliku muškosti činio je „legionar,“ sa zasukanim rukavima na mišićavim rukama, dok vuče plug kroz francusko tlo.

Vichyjevska francuska slavila je mladež kao obnoviteljsku snagu, no to se prije svega odnosilo na mušku mladež. Ustanove poput *Chantiers de Jeunesse* (radnih kampova za mladež) i *Compagnons de France* (Francuski drugovi) trebali su biti nositelji francuske obnove. Kako je Francuska bila razoružana „mirovnim konvencijama,“ pružene kao zamjena za vojnu službu, *Chantiers* i *Compagnons* bile su idealno okruženje za rađanje muškarca budućnosti i stvaranje nove muževnosti,

ne više one ratnika, već one radnika, koji samouvjereno korača u budućnost. Te su dvije ustanove usmjeravale ideologiju nacionalne revolucije, propagirajući koncept muževnosti koji je korespondirao onome veteranskih udruga i kao glavne vrijednosti slavio čast, žrtvovanje i nadilaženje samoga sebe: snagu, drugarstvo, žrtvu, poštivanje čina i ljubav prema domovini. Stvaralački rad, a ne rat, trebao je biti ključna odrednica novoga muškarca.¹⁵ Nacija je trebala ponovno zadobiti izgublenu muževnost kroz „fizičku i psihičku rekonstrukciju pojedinca“¹⁶ – nasuprot poraženoj, republikanskoj Francuskoj, tom leglu egoizma, površnih i kratkoročnih rješenja i beznadne nemogućnosti razlikovanja muških od ženskih karakteristika.

Istovremeno, vichyjevske vlasti, pobornici građanskog rata i kolaboracije s njemačkim vojnim vlastima, slavile su muževnog ratnika. Plakati za *Service d'Ordre Légionnaire* (*SOL*, Služba legionarskog reda)* i kasnije za paravojne skupine izjednačavali su vojnike s viteзовima iz starine, prikazujući njihovu zadaću plemenitom tako što ih se prikazivalo osobnim oružjem poput mačeva i bojnih sjekira. Pozivi dobrovoljcima da se pridruže „križarskom ratu Europe protiv boljševizma,“ kakve su slale *Légion des Volontaires Français* (*LVF*, Legija francuskih dobrovoljaca) ili *Légion Tricolore* (Trobojna legija) na sličan su način povezivali domoljubne vrijednosti s ratničkom muževnošću. Kardinal Baudrillard, fasciniran evociranjem križarskih ratova, nazivao je *LVF* „novim viteštvom,“ a njezine članove „vojnicima koji pripremaju veliki preporod Francuske.“¹⁷ „Dio naše nacionalne časti u vašim je rukama!“, rekao je Philippe Pétain pukovniku Labonneu, potvrđujući njegovo imenovanje zapovjednikom *LVF*-a u studenom 1941.

Kolaboracionistički tisak u Parizu također je razvio interpretaciju poraza i nacionalne obnove utemeljenu na rodu. Detaljna studija novina *Je suis partout* („Ja sam posvuda“), s nakladom od tristo tisuća primjeraka 1944., koju je načinila Joan Tumblety, pokazuje kako su urednici tih novina tumačili poraz kao propast Francuske feminizirane demokracijom – fašizam je trebao spasiti naciju rekonstruiranjem muževnosti.¹⁸ Nacionalna obnova ovisila je o obnovi izgubljene muževnosti – muževnih tijela i muževnih vrijednosti, muževnosti muškaraca i muževnosti nacije. Muškarci će obnoviti svoju muževnost ponovnom uspostavom svog autoriteta, poboljšavanjem tjelesne spremne i crpeći snagu iz svojih ratnih iskustava, uključujući zatočeništvo, koje je iskusilo 1 580 000 ratnih zarobljenika. Obnova muškog identiteta trebala je biti temeljem preporođene Francuske, u Europi kojom dominira Njemačka. Kolaboracionističke organizacije vjerno su prenosile propagandu okupatora. Slavile su zajedničku budućnost Francuske i Trećeg Reicha i hvalile muževnost francuskog radnika. Nalik vojniku, naoružan svojim alatom, bilo u Francuskoj, bilo preko Rajne, on će braniti svoju domovinu i nacističku Europu sudjelujući u ratu protiv boljševizma. Njemačka propaganda također je sadržavala taj motiv, no s jednom ključnom razlikom koja sigurno nije promaknula čitateljima *Signala* ili pamfleta koje je izdavao *Propaganda Staffel*. Njemački *Propaganda Abteilung* (Odjel za propagandu) i nacistički tisak razlikovali su dvije vrste muškaraca u službi te nove Europe, koja se upravo radala. Ratni junaci bili su njemački vojnici. Oni su bili hrabri ratnici u modernoj vojsci, uvjereni u vlastitu autentičnost. Francuski muškarci, pak, koji su bili slani na rad u Njemačku, nisu bili jasno diferencirani od žena. Dapače, njemački propagandni pozivi na

dobrovoljni rad često su izjednačavali oba spola.¹⁹ Stoga je onim muškarcima koji su obraćali pažnju na njemačku propagandu bilo lakše identificirati se s pozivima za dobrovoljce koji bi se priključili *Waffen-SS*-u, koji su se počeli pojavljivati u Francuskoj od 1943. nadalje:²⁰ „Naprijed u pobjedu s europskim suborcima, pod zastavom *SS*-a!“²¹

Pozivi na mobilizaciju upućeni od strane Slobodne Francuske i Pokreta otpora bili su također duboko rodno obilježeni. Oba su pokreta tiskali pamflete, letke i brošure te emitirali radioemisije, a tekstualna analiza pokazuje da je ikonologija otpora bila prožeta rodnom karakterizacijom francuskog stava prema okupatorskoj sili: prihvaćanje poraza i kolaboracija bili su opisani kao ženski – Francuska „na koljenima“ – dok je Francuzima čast nalagala da „ostanu uspravni“ i pruže otpor, što je doživljavano kao muževno ponašanje.²² Sve dok je nastajala s borbom, Francuska je bila muževna, „na nogama,“ „uspravna,“ „neporažena Francuska,“ dok je Francuska kolaboracionističkog režima u Vichyju bila „obeščaćena,“ „podjarmljena,“ „porobljena“ – drugim riječima, oslabljena, lišena muževnosti. Za razliku od Vichyja i fašističkih kolaboracionista, demokratska, neporažena Francuska nije namjeravala obnoviti muški identitet pomoću prikaza „novog muškarca.“ Ipak, teme preporoda i muževne nacije preformulirale su se kroz dinamiku rata. Francuska je bila poražena, no preobražavala se i kretala prema pobjedi. „Francuzi nove Francuske... slobodni, mladi i hrabri ljudi, nastojite biti vrijedni nove, slobodne, mlade i hrabre Francuske koju će stvoriti naša pobjeda.“²³ Motiv preporoda pomoću obnove muževnih vrijednosti ponovno zadobivenih ratom zadržao je značenje za Oslobođenja i tijekom obnove koja je uslijedila. Nakon Oslobođenja, samo Oslobođenje postalo je, u imaginaciji ljudi, korak prema „ponovnom postavljanju nacije na noge“ – potreban, ali ne i jedini.²⁴

U središtu artikulacije diskursa, bilo da se radilo o sloganima Slobodne Francuske ili organizatora Otpora ili jednostavno o ohrabivanju na moralni otpor okupaciji, bila je mobilizacija Francuza protiv okupatora i višijejske vlade, a poseban se naglasak stavljao na muške i ženske identitete. Također se vršio moralni pritisak te se ohrabivalo Francuze i Francuskinje da slušaju one koji su odbili prihvatiti poraz. Oni koji su nastojali potaknuti Francusku na ustanak protiv okupatora obraćali su se uglavnom muškarcima, dok su pozivi upućeni ženama bili rjeđi i pojavili se kasnije.²⁵ Muškarce se prvo moralo privući pozivanjem na mit o muževnosti: pozivi na otpor bili su upućeni vojnicima, „slobodnim ljudima“ ili domoljubnim radnicima spremnima na poduzimanje sabotaža. Slobodna Francuska i Pokret otpora još su više naglašavali slike muškaraca kao „dobrovoljaca“ koji će uzeti oružje i poći u obranu nacije. Još je jednom istaknut stari stereotip o muževnom građaninu pod oružjem, ideal muževnosti još od doba Revolucije.

Kako nisu imali mogućnost novačenja putem vojne obveze, Pokret otpora, Slobodna Francuska, Vichy, kolaboracionisti, pa čak i *Waffen-SS*, sa različitih su strana i s različitom dozom uspjeha apelirali na muževni identitet utemeljen na domoljubnim vrijednostima, vojničkim vrlinama i dobrovoljnoj akciji. Taj je mit bio posebno naglašen za Oslobođenja, što se može primijetiti među mladim muškarcima koji su se nakon savezničkog iskrcavanja Normandiji priključili *Maquis*.* Između srpnja i kolovoza 1944., broj naoružanih dobrovoljaca u *Forces*

Françaises de l'Intérieur (FFI, Unutarnje snage Francuske)]²⁶ narastao je sa 100 000 na 500 000. Iako ovo na prvi pogled izgleda kao ogromna brojka, taj dojam blijedi u usporedbi sa pet milijuna ljudi koji su unovačeni u rujnu 1939. Još jedan moćan mit koncentrirao se na muškarce koji su se smatrali dobrovoljcima, mada se nisu aktivno pridružili otporu – primjerice one koji se iz različitih razloga nisu uspjeli pridružiti FFI-ju ili FTPF-u (*Françs Tireurs Partisans Français*).²⁷ Zanimljivo je kako je ta mobilizacija mogla propasti na pojedinačnoj razini. Bilo je mladih muškaraca koji su tražili borbenu jedinicu kojoj bi se priključili, ali „nisu mogli naći ništa što bi im odgovaralo.“ Primjerice, M.B. i njegov brat željeli su se priključiti jednoj takvoj skupini nakon iskrcavanja u Normandiji.²⁸ Pokušali su se priključiti Maquisu, no u njihovoj obitelji, koja je podupirala desno orijentiranu *Action Française* (Francusku akciju), postojala je tradicija vojničkog poziva. Pronašli su ćeliju FTP-a, no uskoro su zaključili da se radi o hrpi propalica te su naglo otišli. Potom su se dali u potragu za Drugom oklopnom divizijom generala Leclerca, no nisu je uspjeli pronaći.

Iako se samo mali broj muškaraca doista uključio u borbe, pojedinačne priče poput ove svjedoče kako se tijekom sukoba mit o muževnosti stopio sa slikom o naoružanom dobrovoljcu. Nakon Prvog svjetskog rata većina veterana bili su pacifisti, skloni ne povezivati ideal muževnosti sa slikom vojnika. Rat više nije bio savršeno okruženje za muške avanture, već dehumanizirajuće iskustvo, a vojnici obični ljudi sa slabostima običnih ljudi. Takvo su „iskustvo rata“ veterani prenosili na ostatak društva.²⁹ Ovo odvajanje muškarca od ratnika može se pratiti kroz promjene načina na koji se prikazuje *poilu*^{***} do 1939.-1940., u filmovima, književnosti, popularnim pjesmama iz *drôle de guerre* („lažnog rata“), pa čak i na propagandnim plakatima koji pozivaju na mobilizaciju: *poilu*, zaustavljen pozi koja izražava odlučnost, stoji na utvrđenoj granici i štiti zemlju bez ijednog ispaljenog metka. Antoine Prost primjećuje da je „u svijetu predodžbi uvjetovanih Prvim svjetskim ratom, samo ratovanje postalo nezamislivo... Pokret otpora potekao je od Francuza koji nisu prihvatili te predodžbe, ili zbog toga što su njihovi nazori ostali onakvi kakvi su bili prije Velikoga rata, ili zato što su upravo stvarali nove, utemeljene na idejama slobode i poštivanja svih ljudi.³⁰ Međutim, unatoč kolektivnom stavu kojeg su stvorili pacifistički veteranski krugovi koji su dominirali francuskom nacionalnom imaginacijom u dvadesetim i tridesetim godinama dvadesetoga stoljeća, još uvijek je bilo i onih koji su i dalje zdušno podupirali mitologiju rata i ideje o dokazivanju muževnosti na bojišnici. Mnogi konzervativci i ekstremni desničari još su pjevali hvalospjeve ratnim podvizima. Što je osobito značajno, oni su potaknuli nastanak jednog važnog dijela ratne književnosti: herojskih memoara, poučnih priča iz rovova ili iz prekomorskih ekspedicija. Na ljevici, komunistički i antifašistički intelektualci distancirali su se od bezrezervnog pacifizma kako se situacija u Europi pogoršavala prema kraju tridesetih te su se ponovno povezivali s mitom o muževnosti pod oružjem. Na mjestima gdje su prevlast imale Komunistička partija ili *Confederation Générale du Travail* (CGT, Generalna konfederacija rada), reakcija na Španjolski građanski rat i, posebice, nastanak Internacionalnih brigada doprinijeli su oživljavanju predodžbe koja je povezivala narod s muževnošću i oružanom borbom.³¹ Ti različiti stavovi, mada

su još uvijek pripadali manjini prije izbijanja Drugog svjetskog rata, nadahnuli su mnoge od onih prvih, raštrkanih bataljuna na razmišljanje o otporu okupaciji.³² Dobrovoljci koji su se priključili Pokretu otpora ili Slobodnoj Francuskoj njegovali su različite domoljubne, etičke ili političke vrijednosti, prihvaćajući „muževnost“ kao model – čak i u slučaju kad su ti dobrovoljci bile žene.³³ Nastojanja Pokreta otpora i Slobodne Francuske proširila su i ojačala taj kult muževnosti, tako da se između 1940. i 1944. promijenila kolektivna predodžba o borcu. *Poilu*, koji je bio nalik kipu, držeći stražu nad nacijom sa svojeg vidikovca na Maginotovoj liniji, zamijenio je herojski, naoružani domoljub, bilo komandos SAS-a, bilo vojnik Druge oklopne divizije.³⁴ Do preoblikovanja statičnog vojnika u aktivnog ratnika nije došlo samo zbog promjene načina borbe: divljenje borcima svjedočilo je tome da se mitologija muževnosti priklanjala jednoj agresivnijoj predodžbi muževnosti.

Ovo poklapanje predodžbi za najtežih godina rata ukazuje na traganje za muškim identitetom u naciji rastrganoj porazom. No, do koje je mjere moguće razaznati to traganje za muškim identitetom na razini pojedinca?

Upravo među mladićima koji su pristupili SS-u ili su na koji drugi način radili za okupatora – a to su najekstremniji i najmarginalniji kolaboracionisti – susrećemo najjaču reakciju na određen kulturni model muževnosti i na pitanje rodnog identiteta poremećenog ratom. Oko deset tisuća Francuza borilo se na njemačkoj strani, bilo u LVF-u (od 1941. godine), u otužnoj *Légion Tricolore* 1942. godine, u „dobrovoljnim grenadirima francuskog SS-a“ (formiranima 1943. godine kao dio Waffen SS-a; preimenovanima 1944. godine u „dobrovoljnu jurišnu brigadu francuskog SS-a“) ili u „Diviziji Charlemagne“ Waffen SS-a (krajem 1944. godine). Bile su to velike jedinice, ali postojale su također i neke manje, kao što su npr. Afrička falanga i neke grupe samostalno organiziranih građana pripadnika SS-a, koje su djelovale na francuskom teritoriju pri kraju rata.

Akademski interes za vojne kolaboracioniste potječe još iz kraja 60-ih godina 20. stoljeća, s još jednim porastom početkom 80-ih godina. Budući da su u to vrijeme arhivski materijali bili ograničeni, tadašnja su se istraživanja većinom temeljila na narativnim izvorima, naročito njemačkim izvještajima i dokumentima dobivenim od vlasti koje su s njima surađivale. Sve studije o Darnandovoj miliciji crpe svoje informacije iz francuskih policijskih arhiva.³⁵ Svi se autori slažu da je politika imala veliku važnost u motivaciji tih političkih kolaboracionista: kao aktivni članovi ili simpatizeri suradničkih ili vichyjevskih grupa često bi jasno izražavali svoja (više ili manje lucidna) antikomunistička uvjerenja. Na temelju toga autori su odredili dva tipa vojnih kolaboracionista: manjinu, militantne intelektualce željne provođenja svojih ideala u praksi pod svaku cijenu, borbom uz Nijemce, te većinu, mladiće, često nezaposlene, u potrazi za akcijom, privučene izdašnim plaćama. No, dob i društveni status sudionika razlikovali su se ovisno o organizaciji kojoj su pripadali. Najveći dio nezaposlenih muškaraca i pustolova, koje su vrbovali pariški kolaboracionisti, rasporedio se u LVF, vojni časnici i dočasnici bili su brojni u *Légion Tricolore* dok je francuska brigada Waffen SS-a privlačila mladiće koje je „zapalila“ kolaboracionistička i nacistička propaganda.³⁶

Moje proučavanje uzorka Francuza u tim SS-ovim jedinicama, ili onima povezanim sa njima, na kraju Okupacije pokazalo je da su neki od njih nakon

rata ostali u teškim financijskim ili obiteljskim prilikama. Iako su bili militantni kolaboracionisti ili simpatizeri desnice, ipak ih je pogodila kriza muškog identiteta.

Uzorak uključuje članove triju antimaquističkih borbenih grupa koje su djelovale u zapadnoj Francuskoj u svibnju i lipnju 1944. godine. Dvije od njih bile su ss-ove jedinice. *Selbstschutzpolizei* (Samozaštitna policija) bila je ss-ova jedinica, osnovana u siječnju 1944. godine, koja se sastojala od dvanaest vojnika kojima je zapovijedao njemački časnički namjesnik. Stvorena je na prijedlog *Ligue française* (Francuske lige), na čelu s Pierreom Constantinijem, da bi se suprotstavila grupama pristaša Pokreta otpora, a trebala je biti još jedno od tijela koja bi pomogla Njemačkoj da se obrani od boljševičke prijetnje. Nakon što su prošli osnovnu vojnu obuku u Tavernyju, vojnici su poslani u svibnju 1944. godine u tri grupe, jedna u Burgundiju, jedna na jugozapad oko Toulousea i jedna u Bretanju.³⁷

Druga ss-ovska jedinica bio je *Bezen Perrot*, čiji su tipični pripadnici bili etnički kolaboracionisti koji su vjerovali da će u nacističkoj Europi imati određenu nacionalnu autonomiju. Njihov je organizator bio Breiz Atao, najradikalniji dio Bretonske nacionalne partije (PNB), kojem je na čelu bio Célestin Lainé. Trebala je to biti jezgra buduće vojske nezavisne Bretanje. Osnovan je kao „grupa za samozaštitu“ u Rennesu krajem 1943. godine. Neki od sedamdeset-osamdeset boraca koji su dobili osnovnu vojnu obuku potpali su pod zapovjedništvo SD-a (Sicherheitsdienst [ispr. ur.], Služba sigurnosti) u Rennesu već u veljači, iako bretonski ss nije aktivno djelovao protiv Maquisa sve do svibnja ili lipnja 1944. godine.

Posljednja antimaquistička grupa bila je PPF-ova paravojna skupina, *Groupe d'Action pour la Justice Sociale* (GAJS, Akcijska grupa za socijalnu pravdu). Osnovali su je relativno kasno vođe PPF-a željni aktivnog sudjelovanja u borbi protiv Maquisa, rame uz rame s Nijemcima. Oko 25 boraca regrutiranih u zapadnoj Francuskoj u svibnju 1944. godine odmah je poslano u okolicu Pariza na kratku obuku za borbu protiv gerilskih skupina. Nakon što su se vratili na zapad nedugo nakon iskrcavanja u Normandiji, djelovali su u Bretanji u lipnju 1944. godine.

Sve ove paravojne grupe bile su izravno uključene u borbu protiv Pokreta otpora, bilo u ss-ovim uniformama ili u sklopu GAJS-a, primajući naredbe od SD-a. Kad su bili aktivni, obično bi ih se smatralo dijelom njemačkih jedinica; rijetko su djelovali samostalno ili u suradnji s Darnandovom milicijom. Zatečene usred povlačenja Nijemaca, te su jedinice doprinijele teroru i brutalnosti koji su uslijedili nakon gušenja ustanka u ljetu 1944. godine. Borci Otpora, njihove obitelji i svi ostali za koje se sumnjalo da su De Gaulleovi simpatizeri bili bi uhićeni, mučeni i smaknuti. Osim toga, silovali su, krali i ubijali. Nakon što su uz njemačku vojsku pobjegli iz Francuske sa svojim obiteljima i svom imovinom, mnogi od njih ostali su u Njemačkoj, gdje su dobili daljnju vojnu obuku u očekivanju potajnog povratka u Francusku, gdje su trebali nastaviti borbu. Drugi su se borili na Istočnom frontu sve do kapitulacije Trećeg Reicha. Za muškarce koji su tako bili vezani za Njemačku, čak i u njenom porazu, i koji su se u tolikoj mjeri odali nasilju, nije postojala mogućnost pokajanja niti povratka na staro. Za većinu njih to je bila odluka koja je značila smrt ili egzil.

Gdje god ih se uspjelo identificirati, tim se vojnim kolaboracionistima nakon oslobođenja sudilo. Sudski dokumenti iznimno su bogat izvor informacija

o životima tih muškaraca i žena, o kojima inače uopće ne bi bilo spomena u arhivima. No, nisu svi slučajevi dostupni i potpuno dokumentirani. O većini članova tih triju jedinica imamo tek djelomične informacije, a imamo samo četrdesetak potpuno dokumentiranih slučajeva: osamnaest od dvadeset i šest članova GAJS-a, pet od dvanaest Francuza članova *Selbstschutzpolizei* te osamnaest od sedamdesetak boraca odreda *Bezen Perrot*.

Jasno je da su muškarci koji su se pridružili nekoj od tih jedinica to učinili u kritičnom povijesnom trenutku. Za razliku od Darnandove milicije, oni su bili pod njemačkim zapovjedništvom, a za razliku od LVF-a, bili su aktivni u Francuskoj. No, unatoč tome, promatrani kao uzorak, pokazuju jednake sociološke značajke kao i ostali militantni kolaboracionisti. Bili su mladi – dvije ih je trećine bilo mlađe od dvadeset i pet godina, a trećina nije bila starija od dvadeset godina. Većina ih je bila iz radničke klase, no neki su bili i iz srednje klase. Većina ih se borila u kolaboracionističkim grupama povezanih sa PPF-om ili PNB-om ili ih je simpatizirala. Često se događalo da su najmlađi među njima pokazivali veću političku osviještenost nego oni stariji. Od trojice najmlađih članova *Bezen Perrota* (rođenih 1926. ili 1927. godine), jedan je bio simpatizer PNB-a od 1938., kad je imao dvanaest godina, a toj se organizaciji priključio 1943. godine; drugi je postao punopravni član 1942. godine, dok je treći pristupio PNB-u 1943.³⁸ Najmlađi član *Selbstschutzpolizei*, rođen 1928. godine, pristupio je *Milice Révolutionnaire Française* (Francuskoj revolucionarnoj miliciji) 1941. godine, kada je imao trinaest godina, a kasnije te iste godine pridružio se njemačkoj vojsci.³⁹ Njegov „kolega“ iz GAJS-a, rođen 1927. godine, bio je u mladeži PPF-a, JNP-u, još i prije nego je pristupio GAJS-u.⁴⁰ Većina njih nije nijednom bila u sukobu sa zakonom prije nego su pristupili nekoj od navedenih ss-ovih organizacija. Ako su i imali kriminalni dosje – a to je bio slučaj sa oko 40% pripadnika GAJS-a i te oko 25% Perrotovih boraca – to je obično bilo zbog krađa, preprodavanja ili sitnih prijevora, što su bile zapravo izravne reakcije na ratno stanje. No, nisu se bavili neovlaštenim trgovanjem poput pripadnika grupe Bonny-Laffont iz Rue Lauristona.

Glavna sociološka razlika između pripadnika *Bezen Perrota* i GAJS-a/*Selbstschutzpolizei* jednaka je razlici između političkih opcija koje su ih sponzorirale. Više je Bretonaca imalo visoko obrazovanje: bilo je barem pet profesora, zajedno sa studentima i mladim inženjerima, a 45% našeg uzorka (osam od osamnaest) bili su pripadnici srednje klase, dok je 80% članova GAJS-a bilo iz radničke klase. Postoje i neke zanimljive iznimke, na primjer oženjeni muškarci stariji od četrdeset godine; jedan od pripadnika GAJS-a rođen je 1907. godine, bio je oženjen i imao je troje djece.⁴¹ PPF je pridobio nekoliko bivših komunista, od kojih je jedan bio tajnik omladine Komunističke partije.⁴² Bili su tu i neki veterani, od kojih je jedan bio bivši komunist koji se borio u Međunarodnim brigadama i odslužio tri godine s Marokanskim Zouaveima.⁴³ Najstariji član *Selbstschutzpolizei* borio se u sklopu Legije stranaca u Maroku.⁴⁴

Profil naoružanog kolaboracionista koji proizlazi iz ovog uzorka sličan je profilu drugih militantnih kolaboracionističkih skupina koje smo prije analizirali. Pojedinci su se odlučivali za neku od organizacija slijedeći stabilnu političku liniju – pa čak i oni malobrojni bivši komunisti koji su za Jacquesom Doritom došli u

PPF – i kao posljedicu osobne reakcije na iskustvo okupacije. Ne možemo razumjeti njihovu odluku osim ako ne shvatimo primamljivost obvezivanja očajničkom cilju koji će gotovo sigurno zahtijevati da žrtvuju svoje živote. Oni su bili dobrovoljci. Bez obzira na svoju mladost, imali su formirane političke stavove. Čak i oni kojima politika nije bila jača strana imali su jasne predodžbe o neprijatelju protiv kojeg su se borili. Jedan je francuski SS-ovac u osobnom je pismu iz Njemačke napisao: „Kao prvo, Waffen SS-u pridružio sam se kao dobrovoljac. Kao drugo, srcem i dušom sam uz svoje drugove koji se bore za Novu Europu protiv barbarskih hordi, Sovjeta, Britanaca i Amerikanaca.“⁴⁵

Neke su borbe psihijatri opisivali kao neinteligentne ili čak duševno zaostale. Psihijatar koji je pregledao Y.N. zaključio je da se on zapravo ne može smatrati odgovornim za vlastita djela i tražio je da mu porota ukaže milost na temelju izvješća u kojem je stajalo: „Zaključilo smo da je duševno zaostao te da ima poteškoća s pamćenjem i izražavanjem mišljenja; reakcije su mu depresivne i ne smatramo ga potpuno odgovornim.“⁴⁶ Y.N. je rekao da se priklonio PNB-u zato što je mislio da je to bretonska Napoleonska stranka i da je želio ići na rusku frontu kako bi osvetio cara! Psihijatar je ocijenio da je to *iskreno*.⁴⁷ Istina je da je Napoleonova *velika armija* više puta spominjana u antiboljševičkoj propagandi koju su osmišljavali i provodili LVF i Légion Tricolore. No, Y.N. bio je veteran koji se PNB-u priključio još davne 1932. godine. Bio je suputnik bretonskih nacionalista, a 1943. stupio je i u LVF. Borio se sa svojim bratom na ruskom frontu. Brat mu je poginuo u borbi kraj Ostheera, a Y.N. se vratio u Francusku, učlanio se u Breiz Atao te postao članom Bezen Perrota početkom 1944. godine. A.M., psihijatar, okarakterizirao ga je kao „neinteligentnog... iako ne duševno zaostalog,“ s „tek najosnovnijim obrazovanjem... bez završene osnovne škole.“⁴⁸ Iako se malo borio u sklopu GAJS-a, drugim se zatvorenicima hvalio svojom karijerom u PPF-u i govorio kako je vodio diverzantske napade na Maquis.⁴⁹

Rat i okupacija očito su bili faktori koji su te mlade ljude potakli na priključivanje organizacijama koje smo naveli, i to često nakon razdoblja financijskih teškoća. No, praktički svi su oni bili potpuno odlučni u namjeri da se priključe nekoj borbenoj jedinici, a ovisno o konkretnim okolnostima završili su bilo među nacistima, bilo među bretonskim nacionalistima koji su predviđali Europu kojom će vladati Nijemci, bilo među antikomunistima ili među kolaboracionistima koji su se borili protiv Maquisa i Narodnog oslobođenja. Tako je Christian de la Mazière u Parizu objasnio svoju odluku da se pridruži Waffen SS-u u kolovozu 1944. godine: rekao je da to nije bilo zato što nije imao drugog izbora – činilo se da još uvijek vjeruje da će na neki način moći poništiti svoju kolaboracionističku prošlost – već zato što je mislio da mu se taj izbor nameće kao rezultat njegovih uvjerenja. U svojoj je izjavi posebno istaknuo citat desničarskog pisca Pierrea Drieua la Rochellea, koji, po njegovom mišljenju, jasno i efektno sažima njegovu karijeru: „Vjerniji smo stavovima nego idejama.“⁵⁰

No, samo političke i gospodarske okolnosti nikako nisu dovoljne da bi objasnile zašto se većina tih mladića uplela u oružane sukobe. Mnogi, a naročito mlađi, bili su emocionalno prikraćeni, pogotovo s očeve strane: dvadeset i sedam od četrdeset i jednog borca u našem uzorku (dakle 60%) bilo je bez oca, pri čemu

mislim da su njihovi odnosi s očevima bili na ovaj ili onaj način nezadovoljavajući. U nekim je slučajevima otac umro ili poginuo prije ili na samom početku njihovog puberteta, neki oca nikad nisu ni poznavali (njih se nazivalo „ratnom siročadi“), a neki nisu živjeli s ocem zato što im se roditelji nisu slagali. Neke su po očevim naredbama poslali odgojiteljicama ili su ih izbacili iz kuće, dok je u drugim slučajevima očeva prisutnost u kući bila gotovo neprimjetna jer je patio od depresije ili je bio ratni invalid. Ovaj je fenomen više-manje bio jednako rasprostranjen u sve tri jedinice: tako je bilo s tri od pet pripadnika *Selbstschutzpolizei*, s dvanaest od osamnaest GAJS-ovaca i sa dvanaest od osamnaest pripadnika Bezen Perrota. Ako promatramo samo najmlađe članove, rezultati su još jasniji: „nedostatak“ je pogodio oba pripadnika *Selbstschutzpolizei* koji su bili stari dvadeset godina ili manje, te svih osam GAJS-ovaca i tri od pet članova Bezen Perrota iz te dobne skupine. U skupini onih mlađih od dvadeset i pet godina nalaze se tri od četiri člana *Selbstschutzpolizei*, dvanaest od trinaest članova GAJS-a i sedam od jedanaest članova Bezen Perrota – koliko smo uspjeli zaključiti iz djelomičnih informacija koje smo izvukli iz sudskih dokumenata, postotak varira od 64 do 92% između grupa. Ovdje se još jednom pokazuje razlika između Bezen Perrota i drugih dviju jedinica – razlika koja odražava njihovu socijalnu strukturu. Regionalni karakter Bezen Perrota značio je da su pojedinci bili čvrsto vezani za područje iz kojeg dolaze, dok su borci iz druge dvije grupe bili iz pariške regije i mnogo su putovali, što je zbog ratnih uvjeta bilo još i izraženije.

Tri najmlađa člana Bezen Perrota imali su vrlo malo kontakta sa svojim očevima, iako su se šire obiteljske prilike razlikovale. Otac A.G.-a živio je kod kuće, ali je bio teško ozlijeđen u Prvom svjetskom ratu, što je uključivalo i gubitak vida i općenito visok postotak tjelesnog invaliditeta.⁵¹ C.G., također rođen 1926. godine, bio je jedinac, a nije imao niti četrnaest godina kad mu je otac ostao paraliziran nakon moždanog udara. Njihov socijalni radnik okarakterizirao je njihovu obiteljsku situaciju kao „nepodnošljivu“: roditelji se nisu slagali, a iz razgovora sa susjedima doznalo se da je C.G. bio „nasilan i izvan kontrole, udarao bi oca i majku i vrijeđao ih, ali [susjedi] su priznali da se bolje brinuo za oca nego što je to činila njegova majka.“ Dvojicu najbližih članova obitelji ozbiljno je pogodio Veliki rat: otac mu se dobrovoljno javio u mornaricu 1918. godine, a djed mu je ubijen na samom početku sukoba, u bitci kod Dixmudea, u kojoj se borio kao mornar. C.G.-ov je djed po majci nakon rata patio od depresije te je počinio samoubojstvo 1931. godine.⁵² Slučaj X.M.-a, trećeg od mladih članova Bezen Perrota, bio je sličan tome. Socijalni radnik i psihijatar izjavili su da mu je otac bio dobrog zdravlja sve do Prvog svjetskog rata, ali u rogovima je pretrpio moždani udar, a kasnije je i oglušio. Patio je od depresije, počeo piti, a i previše je radio kao vrtlar. Bio je nasilan, strog i neurotičan. Zapravo, kao što je objasnio socijalni radnik, „glave obitelji bile su majka i starija sestra.“ Starija je sestra bila vrlo uspješna studentica i bila je „ponos i sreća obitelji“: dvojicu sinova uvijek su uspoređivali s njom, iako je X.M., kao što je primijetio psihijatar, bio tek „prosječno inteligentan.“⁵³ Neki stariji borci iz Bezen Perrota imali su slične obiteljske pozadine. Y.L., rođen 1917. godine, nikad nije upoznao oca, koji je „ubijen u aktivnoj službi 1918. godine.“ Do devete ga je godine odgajala baka, nakon čega se vratio majci.⁵⁴ Otac J.M.-a,

rođenog 1919. godine, odlikovan je Ratnim križem, no zapao je u depresiju i počinio samoubojstvo 1922. godine. Njegov se stric ubio nedugo nakon toga. J.M. je rekao psihijatru da se zbog „dugogodišnjeg života u obitelji samo sa ženskim članovima nije znao nositi s teškoćama u životu.“⁵⁵ Time se donekle potvrđuje općeprihvaćena teorija odgoja u devetnaestom stoljeću: previše majčinske ljubavi može dovesti do katastrofe.⁵⁶ Brojni članovi drugih dviju jedinica imali su slične životne priče. H.B., pripadnik GAJS-a, rođen 1924. godine, bio je ratno siročić; njegov otac, ratni vojni invalid, umro je 1928. godine od ozljeda zadobivenih u ratu.⁵⁷ L.C. je također bio ratno siročić: otac mu je od ozljeda umro 1935. godine, kad je L.C. imao trinaest godina.⁵⁸ J.M. je imao samo tri godine kad mu ja majka umrla 1922. godine. Njegov otac, iako višestruko odlikovan, nakon Velikog rata ostao je bogalj i slijep. Unatoč tome, ponovno se oženio i poslao J.M.-a da živi s tetkom s majčine strane. Kod nje je ostao neko vrijeme, no kasnije je, kako doznajemo iz policijskog izvješća, smješten k nekom skrbniku u „staračkom domu.“⁵⁹ I tako se priča nastavlja. D.T. nikad nije upoznao oca, koji je umro 1927. godine, kad je D.T. imao samo jednu godinu. Odgojila ga je baka po majci, koja je umrla kad je imao osam godina, nakon čega je ponovno otišao živjeti s majkom.⁶⁰ R.S., pripadnik *Selbstschutzpolizei*, rođen je 1928., a otac mu je umro u psihijatrijskoj ustanovi 1941. godine, kad je R.S. imao trinaest godina. Nakon toga, R.S. je sam živio tijekom okupacije, a tek je povremeno vidao majku i očuha.⁶¹ Ti su mladići ekstremni primjeri „generacije bez očeva“ koju je donio rovovski rat, i to u doba kad je lik autoritativnog oca još uvijek bio smatran temeljem dobro uređene obitelji, čak i unatoč tome što su mlađe generacije sve više osporavale taj ograničavajući očinski autoritet.⁶²

S tako bolnim obiteljskim situacijama – često uzrokovanim Prvim svjetskim ratom – ti su mladići gravitirali ekstremnoj desnoj političkoj opciji i u fašizmu su vidjeli pouzdan okvir za svoja uvjerenja. Neki od njih to jasno naglašavaju: B.D., rođen 1920., izgubio je oca 1924., nakon čega ga je odgajala majka. U školu je krenuo tek s jedanaest godina, a psihijatar je zaključio da mu je „kasan početak školovanja“ prouzročio probleme. U medicinskom izvješću stoji da nije imao problema u ponašanju sve dok je bio u krugu obitelji ili „u vojnom okruženju, ali čim bi bio prepušten sam sebi, sve bi se promijenilo.“ B.D.-ova potraga za autoritetom koji će mu omogućiti da oblikuje muški identitet rezultat je onoga što je rekao o svom strahu od žena. Budući da je bio vrlo mlad, kontrolirale su mu praktički cijeli život i bile odgovorne za sve njegove neuspjehe. Konkretno, žalio se da nikad nije imao priliku da zasnuje vlastitu obitelj i osjećao je užasnu krivnju zbog masturbacije, koju je smatrao neoprostivim patološkim problemom. Liječniku je rekao da ga je s tim sramotnim radnjama početkom puberteta upoznao jedan „lokalac“ iz Tonkina.⁶³ Ista takva potraga za nedosežnim muškim identitetom primjećuje se i kod A.M.-a, koji je bio toliko slabašan, možda zato što mu je otac bio alkoholičar, da su ga zvali *Vrata smrti*, i to u njegovim pretjeranim pričama o akcijama protiv Maquisa, u kojima zapravo nikad nije ni sudjelovao. M.S., koji je ostao hrom nakon što je slomio nogu u nesreći, izmislio je priču kako je bio ranjen dok je služio u LVF-u na ruskom frontu. Istina je da zbog svoje ozljede nije nikad ni bio u borbi.⁶⁴ T.D. je završio u GAJS-u iako je prvotno želio pristupiti

žandarmeriji, ali „vojnika s kojim sam razgovarao mi se smijao i rekao da *sakate* ne primaju u francusku vojsku.“ T.D. je zapravo imao problema s mucanjem, zbog čega je vrlo teško komunicirao.⁶⁵

Tako možemo razlučiti psihološku i obiteljsku crtu koja je, iako nije uvijek prisutna, očito vrlo bitna, naročito među najmlađima, i povezana s političkom karijerom koja ih je više ili manje namjerno odvela do oružane kolaboracije: „nedostatak oca“ koji je doveo do potrage za muškim identitetom, gravitacija vojnom autoritetu i potreba za kompenzacijom vlastitih slabosti potragom za i iskazivanjem neke vrste muževnosti. To traženje vlastitog identiteta u poraženoj Francuskoj stvorilo je želju za ponovnim proživljavanjem ratnih iskustava njihovih očeva ili djedova, u isto se vrijeme identificirajući s pobjednicima, Nijemcima. Neki su se simbolički odrekli svojih očeva obukavši nacističku uniformu. U mnogim se slučajevima otac, taj odsutan junak, poput sjene nadvio nad životni put tih mladića. Mnogi od njih bili su zarobljeni u potpuno ženskom okruženju s kojim su se teško nosili. T. D. je iskreno rekao: „Sa sedamnaest sam se godina pridružio Nijemcima samo da se maknem od majke.“ Progonio ga je lik izgubljenog oca: „Ne znam ništa o njemu... majka mi nikada nije htjela reći ništa o njemu. Ne poznajem očevu obitelj. Ne znam čak niti je li uopće imao obitelj.“⁶⁶ Ponekad je lik oca heroja gušio razvoj sina koji se nije mogao mjeriti s rovovskim veteranom. A.G. je patio pod tlačiteljskim autoritetom svog oca, koji je nakon rata ostao invalid.⁶⁷ J.M. je tek 1948. godine tražio milost od suda i pomoć da se rehabilitira „u očima moga oca, koji je oslijepio u Prvome svjetskom ratu.“⁶⁸

Naš uzorak pokazuje tipičan način na koji su se neki kolaboracionisti uključili u rat u *pet do dvanaest*. Iako moramo napomenuti da to baca sjenku sumnje na dojam koji je stvorio *Lacombe Lucien*,⁶⁹ ne smijemo svesti kolaboracioniste na sliku siročeta ili siromašnog slabašnog dječaka u potrazi za ocem, koji je u nacizmu pronašao željeni autoritet. Njihove karijere prožete su stalnom potragom za muškim identitetom, a to je išlo tako daleko da su fašističke mitove o muževnosti poistovjećivali sa svojim težnjama da dosegnu muškost. Ako se usredotočimo na tu potragu za identitetom, otkrit ćemo da su ti mladići bježali od ženskog okruženja. Općenito gledano, to bi moglo vrijediti i za cijelu vichyjevsku Francusku, razoružanu i demobiliziranu, sa sve manje muškaraca što je dulje trajala okupacija:⁷⁰ 1945. godine 1.700.000 Francuza – 6% odraslog stanovništva – još uvijek je vegetiralo u Njemačkoj, bilo kao ratni zatvorenici ili ih je mobilizirao STO; deseci tisuća su deportirani, a oko 100.000 mladih domoljuba pridružilo se Maquisu do kraja lipnja 1944. godine. Te su se velike brojke pribrajale visokoj stopi smrtnosti muškaraca u dva Rata. Mladići iz našeg uzorka na različite su načine pokušavali pronaći potvrdu svoje muškosti: kolaboracionističkom uniformi, moći da budu surovi, pa i samim ratom potvrđivali su svoju muževnost, za koju su smatrali da je ugrožena, ugrožena ili zaniijekana.

Jedan svjedok koji je opisivao francuskog *gestapovca*, koji je završio u najmračnijim ponorima kolaboracionizma, iako je u početku bio pošten vlasnik malene trgovine, rekao je da se „potpuno promijenio čim je prešao u Gestapo. Uspravio se i počeo se muževnije kretati.“⁷¹ Ili pak, drugom prilikom, jedan je francuski pripadnik Waffen SS-a ovako pisao prijatelju 1943. godine:

Nikad se nisam sramio svoje uniforme dok sam bio u Kolonijalnoj artiljeriji i ponosim se ovom koju ću sada nositi zato što je ne nose kukavice ili hvalisavci, nego samo neustrašivi muškarci kojima nema mane. To je slavna odora, nije za marionete. Tako da ti odmah sada kažem da ću, kad dođem na dopust, biti u odori Waffena.⁷²

Na jednoj višoj razini, opisujući kako su različiti ideali doveli 7.600 Francuza u Diviziju Charlemagne krajem 1944. godine, Christian de la Mazière je zapisao: „Koliko nas je, na primjer, ubijeno, a da nisu znali ni zašto, jednostavno stoga što su mislili da će u Waffen SS-u moći oživjeti epske snove kadeta iz Saumura (grad u Francuskoj, op. prev.) ili čak cijelu junačku mitologiju Prvoga svjetskog rata?“⁷³

Oružani kolaboracionizam upućuje na rijetko proučavan, ali vrlo zamjetan element u poslijeratnoj Francuskoj – element koji rat smatra velikim testom muževnosti. U fašističkim se zemljama ta slika nadvila nad cjelokupnu populaciju. Osporavajući dominaciju pacifizma, francuska književnost dvadesetih i tridesetih godina 20. stoljeća veličala je muževnost iz rovova.⁷⁴ To je pomoglo pri stvaranju osjećaja domoljublja kod nadolazećih generacija u konzervativnim sredinama koje su njegovale vojne vrijednosti. Iz njih će doći podjednak broj sljedbenika Slobodne Francuske i kolaboracionista. No, za razliku od Pokreta otpora, među naoružanim kolaboracionistima bio je velik broj muškaraca povezanih s borbenim veteranskim skupinama koje nikad nisu „položile oružje“ između dvaju ratova. Za te ekstremne desničare poraz je bio dokaz slabljenja, ali vichyjevske ideje o nacionalnoj rekonstrukciji, popraćene razoružanjem, nisu odgovarale njihovoj mitologiji muškoga. Mnoge je fascinirala muška vojska te su se pridruživanjem SS-u pokušavali uskladiti svoja muška ega s nekom svojom idejom o tome što i kakav muškarac treba biti.

Iako je priklonjenost fašističkom modelu možda i bila marginalna, krizu muškog identiteta u Francuskoj dodatno su pogoršali poraz i okupacija, a to se jasno vidi u činjenici da su na pozivima na mobilizaciju bile sve snažnije i muževnije slike što je rat dulje trajao, da bi sve kulminiralo prilikom oslobođenja. Početna kriza muškog identiteta rezultirala je određenom dozom sumnje u status razoružanog radnika, pacifističke slike koju su toliko voljeli veterani iz Prvoga svjetskog rata. Na kraju se to svelo na stari, više ili manje sporazumni stereotip o naoružanom dobrovoljcu i na prikazivanje pretjerane muževnosti. Tako je izlazak iz krize nakon oslobođenja rezultirao neviđenom reakcijom koja je dovela do nasilja i sudske represije, naročito stroge kad se radilo o kolaboracionistkinjama – najšokantniji postupak bio je kada su domoljubi, pripadnici Pokreta otpora ili anti-fašisti u svakom francuskom departmanu obrijali glave tisuću Francuskinja.⁷⁵ Bio je to simbolički postupak kojim se dalo do znanja da muškost i muževnost nacije zahtijeva ponovnu uspostavu muške dominacije nad ženskim tijelom. Muška reakcija, koja je pratila nacionalno oslobođenje, vidljiva je u cijeloj Europi 1945. godine: glave neposlušnih žena bile su obrijane u praktički svakoj regiji koja je bila okupirana. No, isto to su ranije činili i fašisti: takvo javno nasilje nad ženama služilo je da se obnovi muževnost koja je pratila preuzimanje moći. Prije rata brijanje glave prakticirali su samo pripadnici Freikorpsa i nacisti u Njemačkoj te falangisti u Španjolskoj za vrijeme građanskog rata.

Ako povežemo dva svjetska rata s „muškom patnjom“ koja je bila duboko ukorijenjena u kulturnim prevratima novog industrijskog doba, vidimo da su ratovi istovremeno potvrdili i uništili muževnost. Istovremeno su pojačali i doveli u pitanje mušku dominaciju. Iako su naizgled barem privremeno učvrstili mitove o muževnosti, nisu li naposljetku bili tek dokaz krhkosti muškog identiteta?

BILJEŠKE STR. 268-283

- 1] Od srca zahvaljujem Pauli Schwartz, Fabriceu Virgiliju, i Danièle Voldman za korisne savjete koje su mi pružili. Sve ilustracije korištene uz dopuštenje Musée d'histoire contemporaine. (Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine). George L. Mosse, *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity* (New York i Oxford, Oxford University Press, 1996).
- 2] Françoise Héritier, *Masculin/feminin. La pensée de la différence* (Paris: Odile Jacob, 1992).
- 3] Elisabeth Badinter, *xy. De l'identité masculine* (Paris: Odile Jacob, 1996).
- 4] O ovoj temi napisano je mnoštvo radova. Spomenimo kao primjer samo neke: Mary Nash, *Defying Male Civilisation: Women in the Spanish Civil War* (Denver, CO: Arden Press, 1995.); R.M. Douglas, *Feminist Freikorps. The British Voluntary Women Police, 1914-1940* (London: Praeger, 1999.); Suzan Kingsley Kent, *Making Peace. The Reconstruction of Gender in Interwar Britain* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1993.); Françoise Thébaud, *La femme au temps de la guerre de 14* (Pariz: Payard, 1995).
- 5] Lee Ann Whites, *The Civil War as a Crisis in Gender – Augusta, Georgia, 1860 – 1890* (Athens, Georgia, i London: University of Georgia Press, 1995.); Joanna Bourke: *Dismembering the Male* (London: Reaktion, 1996.); Danièle Voldman, 'Les bombardements aériens: une mise à mort du „guerrier“?', u: Cécile Dauphin, Arlette farge et al., ur., *De la violence et des femmes* (Pariz: Albin Michel, 1997.), 146-158.
- 6] Suzanne Horvath, 'Philosophie au masculin? Georg Simmel et les images de la virilité à l'aube de l'ère nazie', *The European Legacy*, Vol.2, no. 6 (1997.), 1027.
- 7] George L. Mosse, *Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars* (New York i Oxford: Oxford University Press, 1990).
- 8] O španjolskom iskustvu vidi: Mary Vincent, 'The Martyrs and the Saints: Masculinity and the Construction of the Francoist Crusade', *History Workshop Journal*, Vol. 47 (1999.), 70-98.
- 9] Michael Kelly, 'The Reconstruction of Masculinity at the Liberation', u H.R. Kedward i Nancy Wood, ur., *The Liberation of France. image and event* (Oxford i Washington, D.C.: BERG Publishers, 1995.), 117-128.
- 10] R. Frison-Roche, *Premier de Cordée* (Grenoble i Pariz: Arthaud, 1943.), 292.
- 11] Hélène Eck, *La guerre des ondes. Histoire des radios de langue française pendant la Deuxième Guerre Mondiale* (Pariz: Armand Colin, 1985.), 126. Philippe Henriot, koga su Nijemci 1944. godine postavili za državnog ministra za informiranje i propagandu, bio je stari vojnik i strastveni govornik. Svakog je dana održavao po dva govora na Radiju Vichy sve dok ga 28. lipnja 1944. nisu ubili pripadnici Pokreta otpora.
- 12] Angus McLaren, *Sexuality and Social Order. The Debate over the Fertility of Women and Workers in France 1770-1920*. (New York: Holmes and Meier, 1983).
- 13] Miranda Pollard, *Reign of Virtue. Mobilizing Gender in Vichy France* (Chicago i London: The University of Chicago Press, 1998).
- 14] Vidi, primjerice, Pierre Caraminot i André Masson, *Deux messages des camps. Pour une mystique française – Vous et nous* (Pariz: Plon, 1942).
- 15] Joseph de la Porte du Theil, *Un an de commandement des chantiers de la jeunesse* (Pariz: Sequana, 1941.), 18.
- 16] Jean Arrii-Blachette, *Volonté d'une génération* (Pariz i Clermont: Ferdinand Sorlot, 1940.) Vidi posebice poglavlje 'La reconstruction de l'homme', 59, ff.

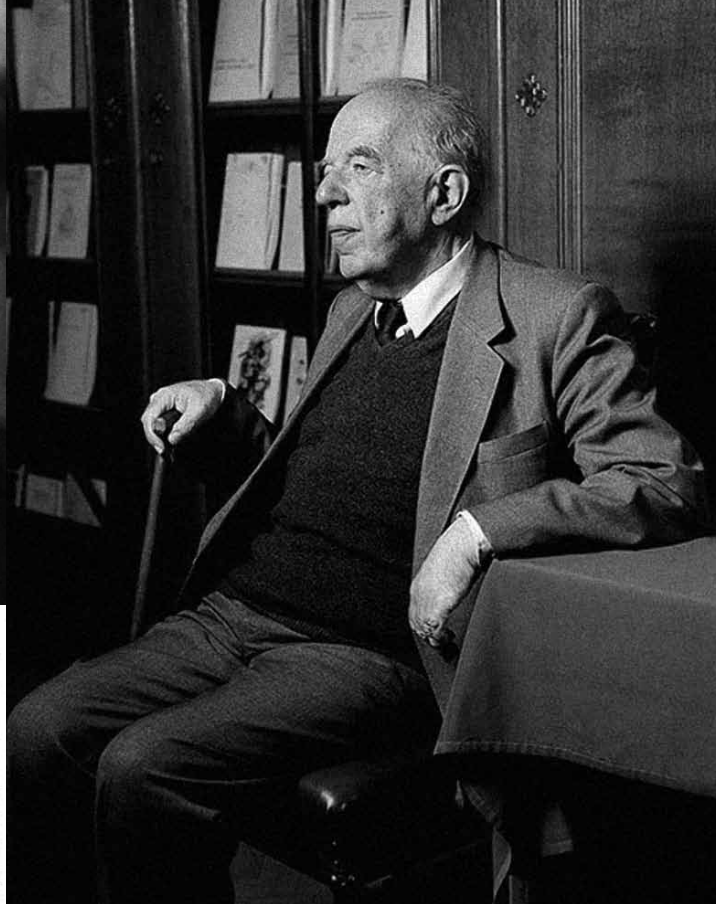
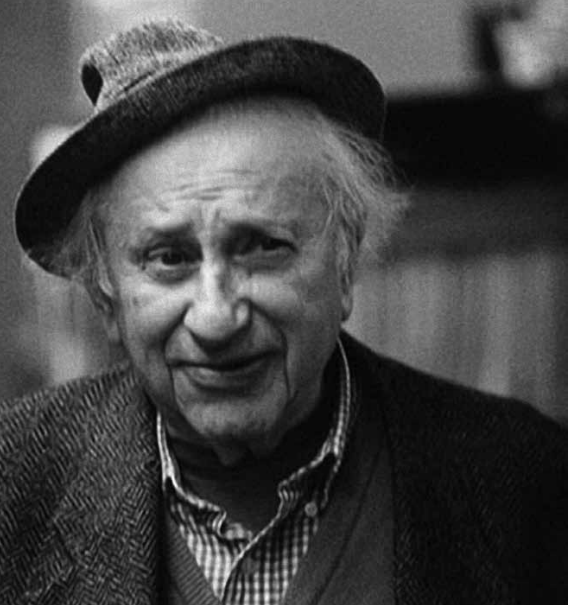
*] *Service d'Ordre Légionnaire*, poznatija kao Darnandova milicija, po svom utemeljitelju Josephu Darnandu, bila je radikalno desničarska vojna organizacija (čak i u kontekstu vichyjevske francuske), osnovana

- 1940., poznata po brojnim ratnim zločinima (op. prev.).
- 17] *Le Cri du Peuple*, 4. prosinca 1941.
- 18] Joan Tumblety, 'Revenge of the fascist knights: masculine identities in *Je suis partout*, 1940-1944', *Modern and Contemporary France*, 7/1 (1999), str. 11-20.
- 19] Bibliothèque de Documentation Internationale Contemporaine, Nanterre (BDIC), zbirka njemačkih pamfleta, O predmet 22836.
- 20] Vidi zakon kojim se Francuzima dopušta priključivanje francuskim jedinicama SS-a, objavljen u *Journal officiel*, 23. srpnja, 1943.
- 21] BDIC, njemački plakat, 1943.
- 22] Laurent Douzou, 'La résistance une affaire d'hommes?', u: François Rouquet i Danièle Voldman, ur., *Identités féminines et violences politiques (1936-1946)*. Les Cahiers de l'IHTP, 31 (Pariz, 1995.), 23-24.
- 23] Govor generala De Gaullea, 30. srpnja, 1940.
- 24] Luc Capdevilla, *Les Bretons au lendemain de l'Occupation. Imaginaire et comportement de guerre (1944-1945)* (Rennes: Presses Universitaires de Rennes, 1999).
- 25] Paula Schwartz, 'Partisanes and gender politics in Vichy France', *French Historical Studies*, sv. 16, br. 1 (1989), 126-151; Luc Capdevilla, 'La mobilisation des femmes dans la France combattante 1940-1945', CLIO, *Histoire, Femmes et Sociétés*, 12 (Toulouse: Presses Universitaires du Mirail, 2000.), 57-80.
- **] Radi se o uglavnom ruralnim gerilskim odredima Pokreta otpora (op. prev.).
- 26] To su bile grupe boraca koje su službeno stavljene pod jedinstvenu zapovjednu strukturu za Oslobođenja.
- 27] Capdevilla, *Les Bretons*; FTPF je oružani pokret otpora kojeg je 1941. osnovala francuska Komunistička partija (op. prev.).
- 28] M.B., rođen 1922., intervjuiran 30. travnja 1993.
- 29] Antoine Prost, *Les anciens combattants*, 3 sveska. (Pariz: Presses de la Fondation Nationale de Sciences Politiques, 1977).
- ***] *Poilu* (franc. dlakav) je naziv od milja za pripadnike francuskog pješaštva u Prvom svjetskom ratu. (op. prev.).
- 30] Antoine Prost, 'Les représentations de la guerre dans la culture française de l'entre-deux-guerres', u: Jean-Jacques Becker et al., ur., *Guerres et cultures 1914-1918* (Pariz: Armand Colin, 1994.), 22.
- 31] Vidi Mosse, *Fallen Soldiers*.
- 32] H.R. Kedward, *Resistance in Vichy France* (Oxford: Oxford University Press, 1978).
- 33] Vidi, na primjer, Jeanne Bohec, *La plastique à bicyclette* (Pariz, Editions du Félin, 1999. [1975.]); Brigitte Friang, *Regarde toi qui meurt* (Pariz: Edition du Félin, 1997. [1970.]); Te domoljubne žene, koje su obično potjecale iz konzervativnih vojničkih obitelji, tvrde kako su već u ranoj dobi pokazivale zanimanje za ratne priče, te ih je fascinirala oružana borba.

- 34] Luc Capdevila, 'Le mythe du guerrier et la construction d'un „éternel masculin“ après la guerre', *Revue Française de Psychanalyse*, 2 (1998.), 607-623; o filmu vidi Sylvie Lindeperg, *Les écrans de l'ombre. La Seconde Guerre mondiale dans le cinéma français (1944-1969)* (Pariz: CNRS, 1997.).
- 35] Najvažnije studije o LVF-u, SS-ovim divizijama na istočnom frontu i miliciji Josepha Darnanda jesu: 'La Légion des Volontaires Français contre le Bolchevisme. A Study in the Military Aspects of French Collaboration 1941-1942', M.A. dissertation, Saint Thomas University, New Brunswick, 1969; Albert Merglen, 'Soldats français sous uniformes allemands 1941-1945: LVF et „Waffen-SS“ français', *Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre mondiale (RH2GM)*, 108 (1977), 71-84; Jacques Delperrié de Bayac, *Histoire de la milice 1918-1945* (Paris: Fayard, 1969); Monique Luirard, 'La milice française dans la Loire', *RH2GM*, 91 (1973), 77-102; Pascal Ory, *Les collaborateurs 1940-1945* (Paris: Seuil, 1976); Dominique Veillon, *La collaboration. Textes et débats* (Paris: Librairie Générale Française, 1984).
- 36] Merglen, 'Soldats français'.
- 37] *Archives départementales d'Ille-et-Vilaine (ADIV) 1310 W*. Izvještaji o paravojnim grupama koje su surađivale s njemačkim postrojbama u Bretanji. Vladin povjerenik istražnom sucu. Rennes, 10. svibnja 1945.
- 38] ADIV, 213 W: G.A., saslušanje 22. veljače 1945.; 213 W: C.G., saslušanje 25. svibnja 1945.; 213

- W: X.M., saslušanje 1. lipnja 1946. Svi ovi slučajevi odvijali su se pri Sudu u Rennesu.
- 39] ADIV 213 W: R.S., saslušanje 23. lipnja 1948.
- 40] ADIV 213 W 45, br. 186.
- 41] ADIV 213 W 44, br. 173.
- 42] ADIV 213 W 55, br. 21.
- 43] ADIV213 W 62, br. 95.
- 44] ADIV 213 W: R.D., saslušanja 15. i 16. ožujka 1945.
- 45] Institut za povijest današnjice (L'Institut d'Histoire du Temps Présent IHTP), brošure, tekstovi i dokumenti: pismo iz Tübingena, 22. prosinca 1943.
- 46] ADIV 213 W: Y.L., saslušanje 6. lipnja 1945, psihijatar kojeg je odredio istražni sudac utvrđuje optuženikovo duševno stanje, 15. svibnja 1945.
- 47] ADIV 213 W: Y.L., saslušanje 6. lipnja 1945, psihijatar kojeg je odredio istražni sudac utvrđuje optuženikovo duševno stanje, 15. svibnja 1945.
- 48] ADIV 213 W br. 59, stručni psihijatrijski pregled, 21. travnja 1945.
- 49] *Ibid.*, izjava A.R. istražnom sucu, 27. ožujka 1945.
- 50] Christian de La Mazière, *Le rêveur casqué* (Paris: Robert Laffont, 1972).
- 51] ADIV, 213 W: A.G., saslušanje 22. veljače, 1945.
- 52] ADIV 213 W: C.G., saslušanje 25. svibnja, 1945., izvještaj Službe za socijalnu skrb, svibanj 1945.

- 53] ADIV 213 W: X.M., saslušanje 1. lipnja, 1945., izvještaj Službe za socijalnu skrb i izvještaj psihijatra, travanj 1945.
- 54] ADIV 213: Y.L., saslušanje 6. lipnja, 1945., psihijatrijsko ispitivanje 15. svibnja, 1945.
- 55] ADIV 213 W: J.M., saslušanje 4. srpnja, 1945., izvještaj psihijatra.
- 56] Theodore Zeldin, *France 1848-1945*, Vol. 1, *Ambition, Love and Politics* (Oxford: Oxford University Press, 1973).
- 57] ADIV 213 W – 1945 br. 18, Regionalni ured za borbe, ranjenike i žrtve rata (Office départemental des mutilés, combattants, victimes de la guerre et pupilles de la nation), pismo prefektu, 1. veljače, 1945.
- 58] ADIV 213 W: i915, br. 172, podatak iz knjige rođenih u Tinténiacu.
- 59] ADIV 213 W 25, 1945, br. 14, policijsko izvješće, Savigny-sur-Orges, 26. siječnja, 1945.
- 60] ADIV 213 W, 1946, br. 65, izvještaj *Direkcije za nadzor teritorija*, Mulhouse; D.T., saslušanje 25. travnja, 1945.
- 61] ADIV 213 W: R.S., saslušanje 23. lipnja, 1948.
- 62] Zeldin, *Ambition, Love and Politics*.
- 63] ADIV 213 W, br. 36, psihijatrijski pregled, 13. veljače, 1945.
- 64] ADIV 213 W 23, 1944, br. 14.
- 65] ADIV 213 W 58, 1946, br. 65, iskazi izneseni na vojnom sudu, 17. listopada, 1945.
- 66] ADIV 213 W, 1946, br. 65, prijepis prve izjave koju je kao dokaz dao D.T., 17. listopada, 1945.
- 67] ADIV 213 W, saslušanje 22. veljače 1945, izvještaj *Direkcije za nadzor teritorija*, Vannes, 2. listopada, 1944.
- 68] ADIV 213 W 25, 1945, br. 14, JM-ova molba za pomilovanje, 6. prosinca, 1948.
- 69] Louis Malle, *Lacombe Lucien*, 135-mm film (1974). Radi se o seljačkom dječaku koji moli svog učitelja da mu dopusti da se pridruži Pokretu otpora u ljeto 1944., ali biva odbijen jer je premlad. Umjesto toga pridruži se kolaboracionističkoj skupini koja progoni Maquiste. Zaboravljajući da je kolaboracionizam bila samostalna politička opcija, Malle prikazuje mladića kao dirljivo nezrelog, zapletenog u turbulentna povijesna događanja: *Lacombe Lucien*, istina, odabire Njemačku, ali silom prilika postaje izdajnik.
- 70] H.R. Kedward, *In Search of the Maquis* (Oxford: Oxford University Press, 1993).
- 71] Philippe Aziz, *Au service de l'ennemi. La Gestapo française en province 1940-1944* (Paris: Fayard, 1972), 16.
- 72] IHTP, pamfleti, tekstovi i dokumenti, pismo iz Heerthea, 22. veljače, 1943.
- 73] De La Mazière, *Le rêveur casqué*, 61.
- 74] Vidi npr., Tocaben, *Virilité (Au front de la Grande Guerre)* (Paris: Flammarion, 1931), predgovor Andréa Tardieua.
- 75] Fabrice Virgili, *La France 'virile'. Des femmes tondues à la Libération* (Paris: Payot, 2000).

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 6/7 2009.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti
godina VI, broj 6/7, 2009.

Glavna i odgovorna urednica

Nikolina Sarić

Uredništvo

Tomislav Bradolica, Vanja Dolenc,
Nikolina Sarić, Filip Šimetin Šegvić,
Andreja Talan

Urednik pripravnika

Stefan Treskanica

Redakcija

Tomislav Bradolica, Vanja Dolenc,
Nikolina Sarić, Filip Šimetin Šegvić,
Andreja Talan, Stefan Treskanica

Recenzenti

dr. sc. Damir Agičić
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Jasna Galjer
Tomislav Galović, prof.
dr. sc. Ivo Goldstein
mr. sc. Hrvoje Klasić
dr. sc. Petar Korunić
dr. sc. Bruna Kuntić-Makvić
dr. sc. Mirjana Matijević-Sokol
dr. sc. Zrinka Nikolić Jakus
dr. sc. Drago Roksandić

Lektura i korektura

Vedrana Janković
Marko Pojatina
Zoran Priselac

Dizajn i priprema za tisak

Tomislav Vlainić
Lada Vlainić

Prijevod sažetaka na engleski jezik

Tomislav Brandolica
Marko Lovrić
Marija Marčetić

Prijevod sažetaka na njemački jezik

Azra Plićanić-Mesić, prof.
Filip Šimetin Šegvić

Prijevod sažetaka na francuski jezik

doc. dr. sc. Zvezdana
Sikirić-Assouline
Zrinka Miladin

Izdavač

ISHA Zagreb
– Klub studenata povijesti

Tisak

Kerschhoffset

Naklada

Tiskano u 300 primjeraka

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim
radovima izražavaju isključivo
stavove autora i ne predstavljaju
nužno stavove i mišljenja uredništva
i izdavača. Izdanje časopisa ostvareno
je uz novčanu potporu Filozofskog
fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
Cijena časopisa iznosi 7,00 kn.

Adresa uredništva:

ISHA Zagreb
– Klub studenata povijesti
(za: Redakcija „Pro tempore“),
Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3,
10000 Zagreb

E-mail:

pt.redakcija@gmail.com
nikolina.sar@gmail.com

